

De udstødtes gravplads

– Skovkirkegården ved Psykiatrihospitalet i Nykøbing Sjælland

Af *Tim Flohr Sørensen*

Landskabsarkæolog

Kirkegårdens historie

Kirkegården ved Psykiatrihospitalet i Nykøbing Sjælland befinder sig i Grønnehave Skov, der støder op til den sydlige udkant af Nykøbing Sjælland. Det psykiatriske hospital blev grundlagt i 1915 og består af en campus af ca. 40 adskilte bygninger på en 90 tønder land stor grund. Hospitalet som helhed blev udformet af arkitekt K. N. Varming (1865-1936),

Indgangspartiet
Foto: Forfatteren

som blandt andet også tegnede Universitetsbiblioteket ved Frederik Bajers Plads og Toldkammerbygningen i Havnegade, begge i København. Haveanlægget blev formgivet af havearkitekt J. P. Andersen (1877-1942), som nok er bedst kendt for at have tegnet bibliotekshaven ved det Kongelige Bibliotek på Slotsholmen i København. Oprindeligt var der plads til over 800 patienter på Sindssygehospitalet i Nykøbing Sjælland, som institutionen oprindeligt hed, men i dag er der mindre end 100 pladser tilbage. Hovedbygningerne ligger centralt placeret i anlægget og adskiller sig ved at være bygget op i røde mursten som kontrast til resten af hospitalets gulkalkede patientbygninger. Fra centralanlægget daler terrænet jævnt mod øst, hvor indgangen til området er markeret ved to portnerbygninger og et vue over Isefjorden. Den sydlige side af området er afgrænset af bebyggelsen Mosby, mens marker afgrænser hospitalets grund mod sydvest og vest. Mod nord støder hospitalet op til Grønnehave skov, og her leder en lille vej ind i skoven. Hundrede meter inde ligger kirkegården. Den blev sammen med det tilhørende kapel indviet samme år som hospitalet, og kirkegårdsanlægget minder i sin enkelhed om brødremenighedens gravplads ved Christiansfeld. Kirkegården blev anlagt med enkelheden for øje, så den var let at holde, og man kunne minimere udgifterne til den. Som ved mange andre psykiatriske hospitaler fra samme tid blev kirkegården anlagt som et sidste hvilested for patienter, der ikke havde kontakt til familien, eller hvis pårørende ikke bragte dem tilbage til begravelse i hjemsoget. Kirkegården er en lille skovkirkegård omkranset af et lavt stendige med en lige vestside mod kapellet, mens resten af diget løber som en halvcirkel om kirkegården. Adgangen til kirkegården går via en jernlåge, der er hæftet i to store granitblokke og udsmykket med kors. Man træder ind på en grussti, der deler sig på begge sider af en mosbegroet plæne, som ligger midt i anlægget. På hver side af plænen breder stien sig ud til større flader, under hvilke de afdøde patienter ligger begravet. Midt i anlægget ligger en gravhøj fra bronzealderen, der blidt skyder op som en naturlig høj i græsset. Gravstenene, som blev støbt af hospitalets murer, består af ensartede cementplader, der er påtrykt et kors, afdødes navn, hjemby, fødsels- og dødsdato. Den eneste dekoration på de cirka fem centimeter tykke gravsten er en beskeden profil i omridset af oversiden. Ved hver grav er der desuden en mindre sten, der viser gravens nummer. Bepantningen ved gravstederne er ligeledes beskeden. Den består i lave vinca-buske for gravstenenes ender, samt vildtvoksende bregner og forskellige skovbundsplanter. En del af gravstenene er i dag

flækkede eller helt overgroede af mos, og indgår i en umærkelig helhed med anlæggets let kultiverede natur, mens andre ligger intakte på den bare jord uden bevoksning. Mængden af sollys, der slipper ned gennem de tyve meter høje ege og bøge, afgør, hvor og hvad, der kan vokse på kirkegården. Kirkegården rummer 317 gravsteder, alle kistebegravelser, hvoraf ni er over ansatte eller familie til ansatte på hospitalet. De ansattes gravsteder adskiller sig fra patienternes i form af natursten og opretstående gravsten. Patienternes gravsteder ligger i flere rækker på hver side af plænen midt på kirkegården, og en enkelt række gravsteder følger det omkransende stendiges bue hele vejen bag om gravhøjen.

Kirkegården forener detalje og helhed på elegant vis. Grave- ne er ensartede og præger helhedsindtrykket af kirkegården, så der fremkommer en ro og balance i anlægget. Patienternes gravsteder knytter dem sammen i det fællesskab, som de også var placeret i, mens de levede på hospitalet. Kirkegården rummer desuden uensartede gravsteder, der kan siges at overskride kirkegårdens helhedspræg. De ansattes gravsteder er nemlig udformet med individuelle karakteristika og nogle med særegne placeringer i forhold til de øvrige. Tre gravsteder optræder i gravhøjens rand, hver med forskellige gravsten. De to – heriblandt gravstedet over hospitalets første overlæge – ligger i gravhøjens mostæppe ud mod plænen, mens den tredje hæver sig en smule over mosset på den side af højen, der vender væk fra plænen. Fælles for de tre er, at

Kapellet
Foto: Forfatteren

Knækket gravsten
Foto: Forfatteren

de er udformet med en rå enkelhed, der flyder i et med gravhøjen. De øvrige gravsteder for de ansatte og deres familier er alle placeret langs diget mod sydøst.

Kirkegårdens forhistorie

Det element ved kirkegården, som gør den særlig bemærkelsesværdig, og som danner det centrum, der binder gravstederne og skoven udenom sammen, er den mosbegrøede bronzealdergravhøj i midten af anlægget. Gravhøjen er en af skovens i alt ni bevarede gravhøje, der formodentligt er opført i årene mellem 1500 og 1100 f. Kr., men hvis datering ikke kan fastslås med nærmere nøjagtighed, da de aldrig er blevet udgravet.

Gravhøjene fra den første del af bronzealderen er en udløber af tidligere tiders gravtraditioner, som vi kender dem i form af stendysser og jættestuer fra begyndelsen af bondestenalderen (mellem 3900 og 3000 f. Kr.). I den tidlige del af bronzealderen blev den døde lagt i en sten- eller egetræskiste i sit tøj, med sine smykker og for mænds vedkommende også med våben. Kisten var foret med kohud, der blev slået om den døde, og derefter blev der lagt låg på kisten. Den blev sat på jordoverfladen i et stenleje, som nogle gange også kunne dække kisten. Herover byggede man højen, der bestod af græstørv, som blev skrællet af det omkringliggende landskab og pakket lagvist over kisten. Gravhøjene kan være over 50

Overgroede gravsten
Foto: Forfatteren

meter i diameter, men typisk har de en diameter på mellem 15 og 35 meter. I vore dage er højene ofte bevaret i to til fire meters højde, men der er eksempler på gravhøje, der er op mod ti meter høje.

Gravhøjene blev ofte genbrugt og udvidet efter den første begravelse. I sådanne tilfælde blev den døde nedgravet i overfladen på den eksisterende gravhøj, som derefter blev udvidet med græstørv til en endnu større høj. Senere, i den anden halvdel af bronzealderen mellem 1100 og 500 f. Kr., skiftede gravpraksis fra begravelse til kremering, og i denne periode blev urnerne med den afdødes aske og knoglerester ofte nedsat i overfladen af de gamle gravhøje. Gravhøjene synes altså at være blevet anerkendt som begravelsespladser over en længere periode, selvom begravelsestraditionerne ændrede sig. Da gravhøjen på kirkegården ved Psykiatrihospitalet i Nykøbing Sjælland som sagt ikke er udgravet, kan man ikke med sikkerhed sige, om der i bronzealderen blev gravlagt mere end én person i højen.

I Odsherred finder vi i dag omkring tusinde gravhøje fra bronzealderen, som er spredt over hele halvøen og i alle landskabstyper, men da adskillige er blevet ødelagt og fjernet i forbindelse med landbrug, vejbyggeri og byers og sommerhusområders udvidelser, er det svært at sige, hvor mange der oprindeligt eksisterede i oldtiden. Sammen med titusinder af andre gravhøje, der er spredt over hele landet, gjorde gravhøjens landskabelige placering døden synlig og allestedsnærværende i bronzealderlandskabet. Meget tyder på, at de samtidige bosættelser lå i umiddelbar nærhed af gravhøjene. Men hvordan adskilte bronzealderens mennesker så de levendes og de dødes verdener? Først og fremmest må vi gøre os klart, at det slet ikke er sikkert, at de to verdener var separeret på en så rigid måde, som vi i vores eget samfund gør det ved hjælp af mure, hegn og diger. Der er adskillige eksempler fra både fortid og nutid på, at de døde og de levende kan eksistere i samme rum, og man kan se bronzealderens gravhøje som en sammensmeltning af nærvær og adskillelse ud fra deres landskabelige placeringer.

Ofte finder vi højene bevaret på højderne i bakkelandskabet, hvor de hæver sig over det omkringliggende land, men de ligger også spredt på skråninger og blandt lavere bakker, såsom de ni gravhøje, der er bevaret i Grønnehave Skov. Karakteristisk for mange af gravhøjenes beliggenheder er, at de er placeret på små hævninger i den lokale topografi, uanset om de ellers ligger på højderygge eller på skråninger. De synes altså at have været omgærdet af en gravtradition, der dikterede en ophøjelse af de døde over det omkringliggende loka-

le landskab. Samtidig har gravhøjene ligget i umiddelbar nærhed af de levendes verden, og har fungeret som en fortsættelse af den dødes tilstedeværelse i de levendes samfund. Gravhøjen markerer altså et krydsfelt mellem fænomener, som vi normalt betragter som uforenelige: nærvær og fravær, levende og død, nutid og fortid.

Kirkegården som krydsfelt

Den franske filosof og idéhistoriker Michel Foucault (1926-1984) har i et foredrag brugt begrebet 'heterotopi' om gravpladser. Dette begreb dækker over, at de er en sammenblanding af steder og ikke-steder. Mere populært formuleret kunne man sige, at heterotopier er krydsfelter mellem de levendes nærvær og de dødes fravær. Et sådan krydsfelt er ydermere kendetegnet ved at sammenkæde det virkelige og det symbolske på samme sted. Kirkegårde er eksemplariske for en sådan tilstand, fordi de på samme sted danner ramme om den døde krop som menneskelivets affaldsprodukt og tillige er idealtyper på oplevelsen af døden og de døde. På kirkegårdene oplever vi altså døden og de døde, selvom vi reelt set ikke ser dem. Mødet foregår i vores tanker, og kirkegårdens udformning er et medium for oplevelsen af dette møde.

På kirkegården mødes det menneskelige legemes fysiske og nærværende forfald med dødens endegyldige fravær af eksistens. Derudover udgør kirkegården i dette tilfælde også et møde mellem de isoleredes verden og det normale samfunds normer i form af de begravelsestraditioner, der dikterer en relativ fælles ramme for alle samfundets medlemmer, selv de marginaliserede. Det krydsfelt, som man møder på psykiatrihospitalets kirkegård, indrammer derfor en forening af fænomener, som andre steder i samfundet ikke ville kunne lade sig gøre eller ville blive forhindret. Man kan optegne dette krydsfelt som en sammenfletning af nedenstående modsætninger:

det abnorme (de psykisk syge)	det normative (kistebegravelser)
det fraværende (de døde)	det nærværende (gravene)
det almindelige (jordfæstegravene)	det monumentale (gravhøjen)
de udstødte (uønskede familiemedlemmer)	de indlemmede (i fællesskab med andre patienter)
det afsluttede (de dødes liv)	det tilbagevendende (naturens årlige genkomst)
de umyndiggjorte (patienterne)	de magtfulde (gravhøjens begravede / overlægen)
det individuelle (de enkelte gravsteder)	det kollektive (gravpladsen som helhed)

Nogle af disse modsætninger kan man opleve på enhver kirkegård. Imidlertid er der også elementer på netop kirkegården ved Psykiatrihospitalet i Nykøbing Sjælland, som vi ikke almindeligvis ser andre steder, nemlig gravhøjen og forbindelsen til psykiatrihospitalet.

Krydsfeltet mellem det normale og abnorme viser sig desuden i hospitalets placering. Det blev bevidst anlagt på den fjerne side af Grønnehave Skov, så skoven kunne fungere som en adskillelse af byen og hospitalet. Nykøbing Sjælland var i 1915 en lille købstad, der økonomisk og demografisk lukrerede på hospitalets opførelse, som bragte flere hundrede arbejdspladser til byen. På den anden side var institutionen som hospital for sindslidende forbundet med noget farligt og foruroligende, som man ønskede adskilt fra selve byen. Institutionens mure og beliggenhed tjente altså ikke blot til at indespærre de syge, men ligeledes til at udskille de syges territorium fra de normales, så de to verdener ikke blev blandet sammen. Kirkegården fungerer på samme måde som en adskillelse af de levendes og de dødes verdener, og på hospitalets kirkegård er de døde, som var sindslidende og uønskede hos deres familier, ligeledes udsondret fra de normales kirkegård inde i Nykøbing Sjælland.

Kirkegårdens placering i selve hospitalsanlægget viser, hvordan de dødes verden adskilles fra de levendes, ved at kirke-

Vue over kirkegården med gravhøjen i baggrunden
Foto: Forfatteren

Ældre gravsten
Foto: Forfatteren

gården er anlagt et stykke inde i skoven uden nogen skiltning, der viser hen til den. De døde er altså både isoleret fra de levendes verden og de normales verden ved at kirkegården ligger adskilt fra psykiatrihospitalet på samme måde som hele hospitalsanlægget ligger adskilt fra byen.

Det, at Psykiatrihospitalets kirkegård netop er anlagt på et sted, hvor der findes en gravhøj fra bronzealderen, gør, at der indenfor anlægget eksisterer en meget konkret forbindelse mellem fortid og nutid. Kirkegården fremtræder som en enhed, selvom den både rummer nutid og oldtid, fordi den monumentale gravhøj og de moderne gravsteder umærkeligt flyder i ét med hinanden og omgivelserne.

Kirkegården ved Psykiatrihospitalet i Nykøbing Sjælland repræsenterer altså et interessant møde mellem en begravelse fra oldtiden og en institutionskirkegård fra det tyvende århundrede. Gravhøjen er fredet og dens placering synes på sin vis at legitimere de sindssyges tilstedeværelse. Såvel gravhøjen som jordfæstegravene rummer en evighed, der rækker ud over det flygtige her og nu. Gravhøjen blev anlagt med evigheden og det monumentale for øje, og vidner om et menneskes nærvær på trods af døden. Ikke desto mindre er det svært at sige, om det samfund, der opførte højen, forbandt højen med det gravlagte individ eller med et metafysisk kollektiv af døde. Formodentligt har gravhøjene fungeret som krydsfelter mellem konkrete individer og ideen om døden som begreb. Sindssygehospitalets patienter blev derimod ikke begravet i nærheden af det omgivende samfund eller deres pårørende. De var allerede spærret ude fra samfundet, inden de døde, og selv efter døden blev de ikke indlemmet i samfundet igen. Enten havde de ikke kontakt med deres familier, eller også ønskede familierne ikke at vide af dem. I stedet blev de stedt til hvile i skoven, hvor de ligger den dag i dag.

Kirkegårdens fremtid

I 1968 blev kirkegården nedlagt som aktiv kirkegård, da der var færre patienter indlagt end tidligere, og flere af dem, der døde på hospitalet, blev taget hjem til begravelse hos deres familier. Kirkegården er i øjeblikket i amtets varetægt, mens en gartner, der tidligere var ansat på hospitalet, passer anlægget. Kapellet står nu ubrugt hen, og ligrummet og sektionstuen, der ligger i forlængelse af kapellet, bliver brugt til opbevaring af gamle møbler fra hospitalet. Ligesom de øvrige dele af psykiatrihospitalet er kirkegården og kapellet nu sat til salg hos amtet og kan derefter sløjfes.

De gravlagte på kirkegården ved Psykiatrihospitalet i Nykøbing Sjælland var marginaliserede og udstødte, men fandt alligevel et sidste hvilested, hvor de kunne blive del af et fællesskab med andre patienter fra den institution, de boede. På kirkegården er de en del af evigheden og kommer hinsides menneskelivets flygtighed. De mosbegrøede og forvitrende gravsten synes at indgå i et fællesskab med skoven og gravhøjen, som også de gravlagte gør det. Til jord er også disse mennesker blevet, og der synes at være noget symbiotisk over den måde, det foregår på. Cementen i gravstene knækker eller forvitrer, nogle sten dækkes af mos, bregner skyder op mellem sprækker i andre, vinca-buskene hænger over gravstederne og skoven falmer i efteråret trindt om de formuldede med gulgrønne, orange og røde farver.

Der er noget bemærkelsesværdigt sammenflydende mellem gravhøjen og de moderne gravsteder, selvom de også er væsensforskellige. Gravhøjen er en monument over et enkelt individ og gravstederne er simple begravelser for de forladte patienter fra hospitalet. For arkæologien er monumentalbegravelserne fra bronzealderen en vigtig kilde til at forstå denne periode, da gravhøjene vidner om ideologi, magt, landskabet og menneskene, hvis virkelighed vi kan opleve gennem det nærvær, vi møder ved gravpladsen. Ligeledes er kirkegårdene for sindslidende og den simple type af gravminder, vi finder på kirkegården ved Psykiatrihospitalet i Nykøbing Sjælland, et vidnesbyrd om det forhold, man i en perio-

Skovbund på kirkegården
Foto: Forfatteren

de havde til de sindslidende og de institutionaliserede. Derfor er de uniforme grave og den minimalistiske kirkegård netop ikke anonym eller identitetsløs, men derimod et karakterfuldt kulturelt og historisk vidnesbyrd om et menneskesyn og en del af samfundet. Hvis vi ikke bevarer disse kirkegårde, vil vi i endnu højere grad end det allerede er tilfældet komme til at marginalisere og udstøde de sindslidende og institutionaliserede.

Note: Der skal rettes en stor tak til tidligere hospitalsinspektør ved Psykiatrihospitalet i Nykøbing Sjælland, Knud Antonsen, for at have stillet sin viden og tid til rådighed i forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel.

Litteratur:

- Clausen, Bente (1999): "Til jord skal de også blive", sommerserie om institutions- og særkirkegårde. Kristeligt Dagblad, juni-juli.
- Foucault, Michel (1986): "Of other spaces". *Diacritics*, 16/1: 22-27
- Jensen, Jørgen (2002): *Danmarks Oldtid: Bronzealder 2000-500 f. Kr.* København: Gyldendal
- Metcalf, Peter & Richard Huntingdon (1991): *Celebrations of Death: The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge: Cambridge University Press
- Varming, Kristoffer Nyrop (1916): "Sindssygehospitalet I Nykøbing, Sjælland". *Architekten*, 19/1: 1-29